

MOZG (262) *sb m*

mozg (228), **mosk** (1), *mozg a. mosk* (33); *mosk MurzNT*.

mózg (9), *mozg* (3); -ó- *Mącz* (5), *SienLek*, *Oczko*, *KochFr*, *GórnTroas*; -o- *OpecŻyw* (2), *MurzNT*;
mozg-.

sg N mózg (61). ◇ *G mozgu* (86). ◇ *D mozgowi* (10), *mozgu* (2); -u *LibMal*; -owi : -u *GlabGad* (4 : 1). ◇ *A mózg* (73). ◇ *I mozgiem* (7); -em (1), -(e)m (6). ◇ *L mozgu* (21). ◇ *pl G mozg(o)w* (1). ◇ *A mozgi* (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *Miękka masa wypełniająca górną część czaszki ludzkiej lub zwierzęcej; u człowieka ośrodek myśli i uczuć; cerebrum Murm, Mymer¹, Mącz, Calep, Cn; vitalia capitis Mącz, Cn (218) : Vърzáká [liszka] też y máłzkárę. [...] A táko z nią rozmawiałá. Cożci po tákiey podobie/ Kiedy niemáłz mozgu w tobie. Twarzyć dołyć á czcza głowá BierEz I; [włosy miękkie] ukazuyą mozg czyeply a fuchy ktore yeft yego nalepłze przyrodzenie PatKaz III 120, 120; głowę trzymáłs ciniym vkoronowaná/ ij do mozgu zranioná. OpecŻyw 151, [79], 128; Murm 49; Mymer¹ 21v; á kto by miał mdły wzrok [...] w pułc tego foku w nos á na wznak sie położ yż doydzie tam daleko od źitek ktore pochodzą od mozgu do oczu/ przynofząc duchy iafne FalZioł I 13d; Też chciwołc łpania [...] ktore bywa z napełnienia vliczek ktore idą od mozgu FalZioł I 143b; A Wodka Bzowe^{so} kwiatu ieft dobra tym ktorzi łą wnątrz na moczach porużeni/ iako na rozumie/ na pamięci/ na bacźności/ na mowie gdy sie zaiąkaia nielfyła, mozg niedofateczny maia albo narużony FalZioł II 4a; A MIodunczana wodkha [...] Melankolia wypądzá/ jteż: mozg zarażony/ melankolia łpaloná vzdrawia, I tim ludziem ktorzy od rozumu odchodzą ieftħ barzo dobra pić. FalZioł II 7d; Lepřza ieftħ łtorax calamity czyrwona dobra ieft naprzeciwo zaziębieniu mozgu y naprzeciw ie^{so} mdłofci FalZioł III 29a; Mozg v niego [wilka] z kxięzyczem rofcie j vmnieyřzafie. FalZioł IV 12b; Takieź cieczenie krwawe z nořa zařtanawia ktore bywa z napełnienia mozgu. FalZioł IV 21b, †2a, †4c, [*8], I 13d [2 r.], 17a (47); BielŻyw 137; Pięć wnątrznich [zmysłóv] prawie w mozgu maia komori, trzemi fubtilnymi błonkami rozdzielone. Pirwřza w czele ta ma troy rozdział, Naprzod ieft řmyřł pořpoliti ktorim roźnołc rzeci obaczamy. Prynim [ř] ieft řantafia, j dumanie trzeci řmiřł, wřzodku domnimanie zatim pamięć w tile mozgu GlabGad A5v; Bowiem dwie wielkie řyle od mozgu pochodzą aże do czełufci řoładkowych. GlabGad B3v; Cżemu mozg ieft biały. (-) Iedna tego przyczyna iż on ieft zimny, bowiem zimno ieft. matka białofci GlabGad B3v; Cżemu mozg ieft wilgotny. (-) Aby tim łaczniey w řię przijał wřzelkie wyciřnienie [...] Cżemu mozg ieft zimny. (-) Napirwej aby zimnołciá řwá wyciřłciał á ořwieczáł rozum GlabGad B4; przetho cżłowieczci mozg dla řwey zimnołci nie może woniey dobrze cżuć GlabGad B7v; Bowiem iako sie płuczca cżyřciá kállanim wczefnem ktore flegmę wyrzucza, tak też mozg kichaniem. GlabGad B8; Bowiem na pocżátku řpania wřtępuia w głowę dymy grube ktore wřzitki drogi w mozgu zatikaia tak iż one podobienřtwa nie mogą wolno idz od pamięci do řmyřłu pořpolitego GlabGad L5, A7 [2 r.], Bv, B3, B3v [3 r.], B4v (64); Cżłowiek theź ma řiedm wychodow z głowy ktoremi sie mozg cżyřci a řmyřły w nich zależą. Ty řá/ dwie řvzy/ dwie oczy/ dwie nozdrze á iedny řłta. KłosAlg A3v; ReřKup r3; [Golgota] kość řpełna głowy cżłowieczy/ ktora w řobie mosk i co przynięm ieft/ zamyka MurzNT 128v *margin*; y ořwřem wyęcey dzifia naydzye v młodego rozumu iż ták rzekeł/ w pyęcy*

niż v drugyego ftárego w mozgu. *GliczKsiąż* P4v; *Leop Is* 66/3; *RejZwierz* 122; niewiáftá zwirzchu zwałiá nań kámień/ y rozbiá mu głowę áz do mozgu. *BielKron* 50v, 20v, 23, 96; Excelsissimum viscerum cerebrum, Miedzi wnątrnościami luckiem mózg naywyfzfi yeft. *Mącz* 46c, 48c, 396b, 440b, 500d; *SienLek* 15v, 25v, 52, 146 [2 r.], S[ss]3v; tám tho mieyfce *futuram coronalem* zowiá: przéz które nabárziéy lékárftwá wfelákié do mozgu przéydź mogá. *Oczko* 16, 14, 18v, [40]; bo fkoro wefzli: síekierę w mozgu iego vtopili y żywot mu odiełi *SkarŻyw* 368, 560, 580 [2 r.]; Mozg/ niegdy rozumu ftolec/ choć w kościáney czálfzy *KlonŻal* C3v; *Calep* 182b, 383a; Ostry kámień od rámión precz fzyię odráził/ A drugi mózg rozprofzyl/ kiedy głowę fkáził. *GórnTroas* 72; *RybGęśli* D; *SiebRozmyśl* C4v, H2v, I3v.

W połączeniach szeregowych (9): Proch wyborny/ [...] Ktori/ żołądek/ fercze/ mozg/ barzo potwierdza *FalZioł* V 90v, I 29d, II 12b, V 51v; Bowiem żołądek ma iedno związanie z mozgiem z fercem y zwątrobą ktore fá członki przednie *GlabGad* E8, F; *SienLek* 8v, 11v; té rzeczy/ które pochodzá/ álbo zaśiádly in visceribus/ iáko w mozgu/ w wątrobie/ w płucách/ w śledźionie/ w fercu/ nieládáiáko/ áni lámé/ áni tho co z nich pochodzi wodam tákowym vftápic więc mogá *Oczko* 13v.

W charakterystycznych połączeniach: mozg mdły, mocny, naruszony (2), *obrażony* (3), *zanieczyszczony, zapalony, zarażony, zaziębiony, zdrowy; mozgu napelnimie, naruszenie* (2), *niedostatek, niemoc, osłabienie, posilenie, poruszenie, spalenie, wyniszczenie, zaduszenie* (2), *zagorzenie, zapalenie, zatkanie, zaziębienie; zimna wilkość mozgu; mozgowi szkodzić; mozg (wy)czyścić (wyczyszczać)* (9), *naruszać (poruszać)* (2), *obrażać (obrazić)* (3), *posilać* (12), *potwierdzać* (8), *ranić, wysuszać* (2), *zagrzewać, zarażać* (6), *zatykać* (2); *w mozgu drogi, zamieszanie.*

Zwrot: peryfr. »mozg przelać« = *zostać zabitym, zginąć od ranienia głowy* (1): Ktorabykolwiek strona ten zwiázek tak święty Naprzod stargała, bodaj tę pomstę poznali Aby za ostrem mieczem swoj mozg tak przelali, Iako to wino płynie *KochMon* 30.

Wyrażenia: »mozg w głowie, głowy« (3 : 1): *OpecŻyw* 135v; Tenże dym nofem woniany, mozg w głowie pořila. *FalZioł* III 3a, V 7; *GlabGad* A7.

»komor(k)a w mozgu, mozgu« (2 : 1): Bowiem komorka mozgu wymyflaiáca ieft w przodku głowy *GlabGad* B3, D8v, K8v.

Szeregi: »mozg, (i) głowa« [szyk 3 : 3] (6): Theż proch iego z imbirem/ wftzikany wnos pobudza kichanie/ á tak głowę y mozg czifci. *FalZioł* I 14b; Ty elektwarze potwierdzaiá głowę/ mozg/ y pamieć dobrá czyniá. *FalZioł* V 104c, [ř]e, I 94c, 143c, II 10d. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.*].

»mozg i pamieć« (1): á to Cubeby na czukhrze przyprawione (w aptekach naydziefz) y fama wonia ieft vżyteczna naprzeciw tym chorobam/ mozg y pamieć pořilaiá *FalZioł* III 16d. [*Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.*].

»mozg i rozum przyrodzony« (1): I też na Melankoliá kthora niemocz iefth znaruřenem mozgu y rozumu przyrodzonego. *FalZioł* III 5d.

»serce, (i, a, abo) mozg« [szyk 4 : 1] (5): *FalZioł* II 11b, V 73; Czemu gdi fercze bywa obrażono abo mozg człowiek nie może być żyw. *GlabGad* B4, L3; Niektorzy w mozgu/ drudzy w fercu powiedáli iá [*duszę*] być *BielKron* 127v. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 4 r.*].

»mozg i tuk w kości« (1): tamże [w macicy] wpołrzodku (iako widamy w żółtku iaiecznym) zarodzi fie nie iaki duch śprawuiaći [...] zatim z grubšzey á z zimney wilgoti śprawi mozg y thuk w kości. *GlabGad E2v*.

a. *Mózg zwierzęcy wydobyty z czaszki, używany do przyrządzania potraw i lekarstw [w tym: czyj (26): ai poss (20), G sb i pron (6)] (30)*: Mozg wieprzowy ze khrwią/ chwalebny ieft przeciw węzom *FalZioł IV 3d*; Mozg Kapłoni nad infze mozgi nalepšzy. *FalZioł IV 19d*; Pothym wziąć śadła kokofšzego zmiełzać z mozgiem zaięczey głowy/ á z przelnym miodem *FalZioł V 38, IV 3d, 5d, 7b, 8c, 11d (18)*; Wyprochniały ząb gdy boli/ włoż weń mozgu kuropátwiego/ á wnet przeštánie. *SienLek 78, 50, 60, 70, 75v, 81v (10)*.

W połączeniu szeregowym (1): Pypeć álbo Flegmę ty rzeczy mnożą/ żyłašte mięśo/ iáko nogi źwierzęce/ łkorá/ mozg/ płuce łzpik/ Skopowe mięśo *SienLek 9v*.

Szereg: »mozg i szpik« (1): Zła lepák żoładkowi ćwikłá [...] Mozg koždy y łzpik. *SienLek 9*. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.].

2. *Rozum (31)*: *GrzegRóżn G2v*; á załz nie lepiej ieft wykłádu łtárożytnych świętych Doktorow [...] przymowác/ niźli te nieśpełnego wálšzego mozgu obłędliwe fántázye y wymyśły *WujJud 75v*; á iáko gdzie wiele ieft roznych mozgow/ co fie v was náyduie/ nic fie łtátecznego łtánowić niemoże. *WujJud 126*; *StrykKron A, 86*; *ZawJeft 34*; *WujNT przedm 26*; dobrzem się ia Niepołtánowionemu mozgowi twoiemu Przypátrzył. *CiekPotr 35*.

W charakterystycznych połączeniach: niepostanowiony mozg, nieśpełny, spracowany.

Frazy: »[komu] mozg się we łbie mąci« = *ktoś ma zawroty głowy (1)*: A doktorowi mózg fie wełbie mąci. *KochFr 33*.

»mozg się obrocił w głowie, przewrocony« = *ktoś zwariował (1 : 1)*: gdyż żadny mądry nie myśli o wtorym Bołtwie/ gdyż iedney náтуры ábo iednego Bołtwá łą trzy/ chybáby miał mozg przewrocony *GrzegRóżn C2v*; Bo mu fie opák w łzumney mozg obrocił głowie. *KlonWor 70*.

»[komu] się mozg w głowie zwikle« = *ktoś zwariuje (1)*: Śláchetnie to Minerwá człowieká łpráwuie/ Iż mu by Sokołowi/ oczy záwięzuie. Aby płocho niebuiał po świećie w młodości [...] A ták komu Minerwá oczu niezálłoni/ Tákiemu fie mozg w głowie/ zwikle y wyploni. *BielKronCies Mmmm3*.

Zwroty: »być mozgu głowy [czyjej]« (1): Tá náuká namilšzy krześciánie nie iełtći mozgu głowy náłzey/ ále ieft náuká wzyłtkieh Conciliow álbo Seymów Duchownych y wzyłtkieh Doktorow ś. *WysKaz 27*.

»mozgu nie mieć« = *być głupim (1)*: Siłáz tych pięknych główek/ co mozgu nie máią *RejZwierz 122*.

»(o)szaleć, szalony z mozgu« = *zwariować [szyk zmienny] (2 : 1)*: Zás teź o małżeńtwye źle dzyerzeń/ żaden thego nye vmye yedno ten ktoremuby fie głowá záwracáłá/ á práwye śłáłá zmozgu. *GliczKsiąż O4v*; *RejZwierz 218*; *KochPieś 21*.

»mozg podchmielić« = *upić się (1)*: Chłopek mozg podchmieliwšzy iedźie krzycząc zmiáłtá *RybGęśli B2*.

»mozgiem ruszać (a. ruchać)« = *intensywnie myśleć* (2): *BielKom* E6v; *Kłama/ bredzi/ fałzuie/ zdradza/ mozgiem ruŕza* *KlonWor* 36.

»zawrócić sobie mozg [czym]« = *postępować pod wpływem czego* (1): [panowie] *zawróciwŕzy łobie mozg dołtátkiem: pływáiąc/ y ledwe nie topiąc ŕie w rołkofzach/ ták ŕie bárzo zdradzáią łami/ ták ŕie barzo wnątrŕz na vmyłle kázą* *GórnDworz* Ee4v.

Wyrażenia: »według, z mozgu swego« = *według własnego rozumu* (2 : 1): *KrowObr* 22; *BiałKat* 96; *Teć y wiele innych mieyc piłmá S. on łprołny bluźnierz odćina/ płnie y nicuie według mozgu łwego. WujNT przedm* 7.

»[ktoł] szumnego mozgu« = *butny, pyszny* (1): *Więc y Pomorzány Zwoiował hárde, łzumnych mozgow pány. KlonKr* C3v.

Szeregi: »mozg i zdrowy rozsádek« (1): *iŕz ktoby nie łzukał łwarow á prawdę prawdźiwie miłował/ á przytym miałby co w głowie mozgu y zdrowego rozłádku/ niepodobna aby tey kołćioła ł. powłzechnego náuki nie miał ze włzeláką vcźćiwółcią przyiác* *WysKaz* 14.

»mozg, (i) rozum« [szyk 2 : 1] (3): *A co kolwiek z niebá niełst przyniełiono/ ále z rozumu y z mozgu ludzkiego wymyłłono/ tho włzylłtko ielł przekłłtwo* *KrowObr* 90; *GrzegRózn* Fv; *Pytamŕze ćię ná pŕetce y krotkimi łłowy: Ielłi ma piiánić mozg y rozum zdrowy?* *KlonWor* 69.

Wyrażenie przyimkowe: »z mozgu« = *bez cudzej pomocy, według swojego pomysłu* (1): *A ielł to przyrodzona v ludzi tych ktorzy co z mozgu czyniá/ iŕz gdy iáką rzecz pierwłzy raz z łzcźłłiwey fantaziey/ iákó* *Iouis minerue* *vrodzá/ á potym im/ iák ŕie to częłto mnie trafiáło/ zginie/ iulŕz trudno w táką drugá fantaziá potráfić vłłuiá.* *StryjKron* A6.

Przen: metonimicznie: Człowiek (1) :

Wyrażenie: »szalony mozg« = *szaleniec* (1): *Cerebrosus, cui vitiatum est cerebrum, quique praeceps fertur in iram, totusque suo consilio haeret, et obstinatus a nemine persuadetur, et iracundiae obtemperans sine ratione fertur – Szaloni mozg. Calep* 182b.

3. *Szpił; medulla Murm, Mymer¹, BartBydł, Mącz, Calep* (13) : *Murm* 60; *Mymer¹* 22v; *BartBydł* 88; *Na opuchłinę. Wezmi mozgu ieleniego z połłedniey goleni* *FalZioł* V 108; *Nyechay łzyá łtápu kazdemv krczonemv y Bydłu zila ku zilye, krew kv krwy, mozg ku mozgu myáłło ku myáłłu* *LibMal* 1544/89; *Emedullo, Wylupuyę drzeń álbo mózg. Mącz* 213c, 379d; *Y kazano iá znowu záwiełł y ofłkámı zeláznyymi drápác/ alŕz do kołći/ y łamy kołći gołe/ olłtrym želázem alŕz do mozgu przerazáiác [!].* *Skarŕzyw* 21; *Calep* 359a.

Wyrażenia: [»mozg w grzbietnych pacieryach«: *Medulla spinalis Marck im Rückgrad* *Mozg w grzbietnych pacieryach. ArtNom* C2v.]

»mozg w kołći(ach)« (3): [Słóńce] *Ma w moczy oko prowe [!]/ łercze mozg wkołćiach bok prawy.* *FalZioł* V 51; *Mącz* 213c; *Medulla – Mozg w kołći* *Calep* 647a.

Synonimy: 2. *głowa, rozum;* 3. *szpił, tuk.*

Cf [MOZGORODNY]